

PÁSZTOR PÁLMA

Történelem és aktuálpolitika: sajtóbotrány A száműzött Rákóczi körül

„Kultúrállamban nem szabad hazaárulási botrányt csinálni.”

Munkámban azzal a sajtóbotrányral foglalkozom, amely Szekfű Gyula „A száműzött Rákóczi” című könyve megjelenésekor robbant ki. A pro és kontra újságcikkek kapcsán kívánok reflektálni a nemzeti-romantikus és a korszerűbb történelemszemlélet vitájára, továbbá arra is, hogy ez a sajtóbeli összecsapás valószínűleg azért is lett olyan hangos, mert a tudományos vita gyorsan erős politikai színezetet kapott. A modern, objektívebb szemlélet híveit azzal vádolták, hogy nemzetietlenek, és önös érdekből (legjobb esetben is jóhiszemű tévedésből) a Habsburg udvar érdekeit szolgálják ki. Rákóczi alakja, értékelése azért volt aktuális kérdés, mert Ferenc József Tisza István javaslatára alig egy évtizeddel a könyv megjelenése előtt hozatta haza Rákóczi és az emigránsok hamvait. A fejedelem alakja tehát ismét az érdeklődés középpontjába került, és mint szabadsághős – Kossuthhoz hasonlóan – a korabeli nemzettudat részévé vált.

A hagyományos és nagy tekintélynek örvendő nemzeti romantikus és a modernebb, kritikusabb szemlélet (adott esetben a szellemtörténet) között folyó vita igencsak elhúzódott: a könyv 1913-ban jelent meg,² a vita általam feldolgozott része 1914-ben zajlott, de még 1916-ban is komoly hullámokat vetett. Ezen évek során több száz cikk, illetve egyéb forrásértékű dokumentum jelent meg.³ Nem törekedtem arra, hogy átfogó képet adjak ezekről, hiszen azt már sok a témával korábban foglalkozó történész megtette.⁴ Ehelyett a vitafolyam politikai élére koncentráltam, nagyrészt a Márki Sándor hagyatékában fellelhető cikkek nyomán.⁵ Ezért is lesznek túlsúlyban az ellenzéki *Magyarország* cikkei, amely a vita egyik élharcosa volt. Írásommal a Márki-hagyaték történeti értékére kívánom felhívni a figyelmet.

¹ *Kavarodás egy könyv körül. Vihar az Akadémián.* Világ, 1914. március 31. 7. A tanulmányomban szereplő idézeteknél, beleértve az újságcímeket is, a mai magyar helyesírást alkalmaztam.

² Monostori Imre: *A száműzött Rákóczi sorsa.* In: Monostori Imre (szerk.): Szekfű Gyula a változó időkben. Életmű – fogadtatás – utókor. 1913–2016. Pécs, 2016. 135.

³ Vö. Monostori: *A száműzött Rákóczi sorsa*, 116.

⁴ Vö. Dénes Iván Zoltán: *A „realitás illúziója”. A historikus Szekfű Gyula pályafordulója*, Budapest, 1976.; Erős Vilmos: *Szekfű Gyula.* In: uő: *A szellemtörténettől a népiségtörténetig.* Tanulmányok a két világháború közötti magyar történetírásról. Debrecen, 2012. 61–85.; Erős Vilmos: *A magyar történetírás a dualizmus korában.* In: uő: *Modern historiográfia.* Budapest, 2015. 129–151.; Miskolczi Ambrus: „Mi a magyar?” (*Nemzetkarakterológia és nemzeti mitológia választóján*). Századok, 132. évf. (1998) 6. sz. 1263–1304.; R. Várkonyi Ágnes: *A pályakezdetés esélyei.* In: Ujváry Gábor (szerk.): *A negyedik nemzedék és ami utána következik.* Budapest, 2011. 35–57.

⁵ Márki Sándor Rákóczi-monográfiájához készült jegyzetei és a fejedelemhez köthető számos újságcikk megtalálható a Szegei Tudományegyetem Klebelsberg Könyvtárában őrzött hagyatékában. Nyomon követte a Szekfű könyve körüli botrányt is, többségükben e hagyatékából származnak az általam felhasznált újságcikkek.

Rákóczi és a politika

Szekfű Gyula első jelentős művének áttételesen aktuálpolitikai felhangja is volt. Bár a mű szakszerűsége és – főleg az adott korban – úttörő jellege vitathatatlan, bizonyos értelemben a nemzeti függetlenségi törekvések bírálataként is felfogható. Mivel a korszak népszerű, nemzeti-romantikus irányzatával gyökeresen szemben állt, erősen politikai színezetű támadások érték a sajtóban, sőt még a parlamentben is (például Pethő Sándor, Ballagi Aladár, Polónyi Géza részéről). Ballagi Aladár neves történész, aki „több mint harminc év óta hazánkban egyedül adja elő az újkori magyar történelmet és a történelmi módszertant az egyetemi tanszéken”,⁶ például az Akadémián elhangzott, nagy figyelmet kiváltó előadásában azt a kérdést tette fel, hogyan lehet „hazafias” (Szekfű annak nevezi könyvét) egy olyan mű, amely „a haza eszméje legnagyobb képviselőjének szakadatlan gúnyolása”. Ezek után pedig a „nemzettelen és hazátlan császárság lelkes kultuszával”, valamint „a nemzetet és hazát magasztaló irány fölényes lenézésével” vádolta Szekfűt, aki – szerinte – ennek érdekében emeli ki Savoyai Eugén és VI. Károly érdemeit, az utóbbit gyakorlatilag szabadsághősnek állítva be: „VI. Károly, mint egy szabadsághős, fiatalos lelkesedéssel kockáztatja életét hű katalonjai sorában a francia trónkövetelő ellen” – utal Szekfű a spanyol örökösödési háború eseményeire. Ballagi értelmezésében azonban csak a hatalomvágy mozgatta a későbbi császárt.⁷

Az *elzüllött Rákóczi* című könyvismertető az ellenzéki sajtóban egyenesen az Akadémia nemzettel szembeni állásfoglalásának minősíti a művet, hozzáfűzve, hogy az Akadémiának „alapszabály szerint ugyan politizálnia nem szabad, de ez nem vonatkozik Kossuthra és Rákóczira. Tisza István ellen nem szabad írni.”⁸ A *Pesti Napló*ban megjelent *A Szekfű-ügy kulisszatitkai* című cikk is hasonló hírokat penget: „...bizonyos osztrák körök rossz szemmel nézik, hogy Magyarországon egyre hatalmasabb arányokat ölt a Kossuth- és a Rákóczi-kultusz.”⁹ Szintén az Akadémiát támadja *A Nap*ban megjelent *Csákánnyal* című cikk, meglehetősen személyeskedő stílusban: „Az Akadémia, mint valami tót napszámos, csákánnyal megy neki a magyar nemzet eleddig legfényesebb ideáljának, Rákóczi Ferencnek.” „Az Akadémiánál különben ezt a nemzeti ideálokat pusztító működést már régóta tapasztaljuk [...] elfogadta a finnugor elméletet, azután pedig a török-tatár elméletet.”¹⁰ A *Világ* már nem fogalmaz ennyire egyoldalúan. A szélsőséges „hyper-soviniszta Akadémiánk egyszerre elveszti a fejét, ha bizonyos bécsi szempontok is belejátszanak a latba” megállapítás után leszögezi, hogy jóhiszeműséget feltételez a könyvvel kapcsolatban, és „kultúrállamban nem szabad hazaárulási botrányt csinálni”¹¹ – ez utóbbi a vitát gerjesztő cikkek egyik megszívlelendőbb megjegyzése.

„A munkapárt [a kormánypárt] jóvoltából politikai ügy lett egy szerencsétlen magyar eltelyedésből” – írja az *Újság*, az Egyesült Függetlenségi és 48-as párt erdélyi lapja.¹² Az *Esti Lap* a kolozsvári egyetemi professzorok (például Kenyeres Balázs, Dézsi Lajos, Erdélyi László) tiltakozását összegző cikkében szintén erős retorikával fogalmaz: hasonló eset „csak nálunk, ebben a sorsüldözött országban” lehetséges, mert „minket szabad sérteni, lerombolhatják,

⁶ Ballagi Aladár *a Szekfű-könyvről. Előadás az Akadémián*. Magyarország, 1914. május 13. 8.

⁷ Ballagi Aladár *„A száműzött Rákóczi”-ról. Akadémiai felolvasás*. Magyarország, 1914. május 17. 5–6.

⁸ *Az elzüllött Rákóczi*. Magyarország, 1914. március 17. 4.

⁹ *A száműzött Rákóczi: A Szekfű-ügy kulisszatitkai – Történetírók nyilatkozata – Polónyi Géza leleplez – Thallóczy Lajos szerepe*. Pesti Napló, 1914. március 26. 5.

¹⁰ *Csákánnyal*. A Nap, 1914. március 31. 1.

¹¹ *Kavarodás egy könyv körül. Vihar az Akadémián*. Világ, 1914. március 31. 7.

¹² Márki Sándor *a Szekfű-botrányról. Elítéli a Rákóczi-gyalázást*. Újság, 1914. március 28. 2.

bemocsokolhatják eszményeinket, korrupt törvényrendszerünk túri ezt”.¹³ A *Magyar Hírlap* 1914. március 28-i cikke nyíltan „tudományos palástba burkolt pamfletnek” nevezi Szekfű könyvét.¹⁴ A cikk álláspontja szerint a Tisza-korszakban korszellemmé vált a cinizmus, sőt odáig megy, hogy magát a miniszterelnököt is kis híján hazaárulással vádolja. Nem túl burkoltan penget politikai húrokat a *Magyarország* sem, amikor arról ír: Szekfű könyvében azzal vádolja az emigránsokat, hogy saját érdekeiket nézve készültek Magyarország boldogságát megzavarni, pedig ott a szabadságharc leverése után már szépen folyt a „nemzeti munka”. A szerző félreérthetetlenül céloz arra, hogy hasonló munka folyik 1914-ben is – amivel ő egyáltalán nem elégedett.¹⁵ Szintén a *Magyarország* egy másik cikke ennél is nyíltabban kever politikai érveket a vitába: „Első tekintetre látja mindenki, hogy az a kegyeletrabló könyv édes gyermeke a Tisza-rendszernek [...] Csak ennek a nyomorult kornak a szelleme teremhetett ilyen gyümölcsöt [...] Mérgezett talajból csak mérges növények fakadhatnak [...] Avagy miért nem adott ki az Akadémia ilyen könyveket akkor, mikor a koalíció volt kormányon?” „Négy esztendeje pusztítja ezt az országot a nyakára csempészett panamista bűnszövetség tatárjárása” – utal az aktuális Tisza-kormányra, majd hozzáfűzi: a „kegyeletstörőnek” bélyegzett mű hatására „a nemzet [...] feleszmélt, felriadt [...] kegyeletét megvédelmezni nyomban talpraállott”.¹⁶

A vádak alaptézise tehát az, hogy Szekfű meggyalazza Rákóczi emlékét, és „erkölcsileg elzüllött, kegyelemkenyéren élő, alattomos céljait hazudozásokkal és kicsinyes ármánykodással elérni akaró kalandorként”¹⁷ mutatja be a fejedelmet. A modern történelmi szemlélet-től eltérően a legtöbb kritika érzelmi és aktuálpolitikai alapokon áll. A Rákóczit nem túl kedvező fényben feltüntető pontokat több cikk azzal utasítja el, hogy Rákóczi „jellemé eleve kizárja az ilyen föltevés lehetőségét is”¹⁸; de ha még mindez igaz is lenne, olvasható például a *Pesti Napló* hasábjain, Szekfű „munkája akkor is kártékony és fölösleges”,¹⁹ amelyet „magyar embernek [...] megírnia szabad nem lett volna”.²⁰ A *Budapesti Hírlapban* olyan merész állítások is megjelentek, miszerint „a valóság nem mindig igazság és legkevésbé történelmi igazság”,²¹ egy későbbi cikk pedig hasonló szellemben vallja, hogy Rákóczi „már életében sem ember volt, hanem az [...] eszme”.²² Dózsa Endre alispán, az Erdélyi Irodalmi Társaság elnöke a *Kolozsvári Hírlap* hasábjain kelt ki Szekfű műve ellen: „A tudós köntösébe öltözködve mondja el saját ferde képzeletében kialakult torzképét a nemzet egyik legnagyobbjának.”²³ Az *Újság* hasábjain dr. Kalmár Antal a könyvet megjelentető Akadémiát olyan „vén bűnösnek” nevezi, aki „megfosztotta az országot a nemzeti hagyományoktól”, mely tevékenység nem merül ki Rákóczi ábrázolásában, hanem példa rá a finnugor nyelvrokonság (Hunfalvy), illetve a török/tatár – magyar rokonság (Vámbéry) elmélete.²⁴

¹³ *A kolozsvári egyetem tiltakozása a Szekfű-féle Rákóczi-gyalázás ellen A professzorok elítélő nyilatkozata.* Esti Lap, 1914. március 30. 1.

¹⁴ *Szekfűék Rákóczija.* Magyar Hírlap, 1914. március 28. 1.

¹⁵ *Az elzüllött Rákóczi.* Magyarország, 1914. március 18. 6.

¹⁶ *Rákócziért.* Magyarország, 1914. április 2. 1.

¹⁷ *Az elzüllött Rákóczi.* Magyarország, 1914. március 17. 4.

¹⁸ *Az elzüllött Rákóczi.* Magyarország, 1914. március 17. 5.

¹⁹ *A száműzött Rákóczi.* Pesti Napló, 1914. március 26. 5.

²⁰ *A kolozsvári egyetem tiltakozása a Szekfű-féle Rákóczi-gyalázás ellen A professzorok elítélő nyilatkozata.* Esti Lap, 1914. március 30. 2.

²¹ *Szekfű Gyula könyve.* Budapesti Hírlap, 1914. március 28. 1.

²² *Szekfű és – Mikes.* Budapesti Hírlap, 1914. március 29. 9.

²³ *A száműzött Rákóczi.* Kolozsvári Hírlap, 1914. március 29. 3.

²⁴ *Bújj elő, vén bűnös!* Újság, 1914. március 29. 1.

Márki Sándor több ízben nyilatkozott a könyvet illetően, és naplójában sem hagyta szó nélkül az eseményeket: „Három nap óta a b[uda]pesti lapok tele vannak a Szekfű könyvéről az Élet és Magyarország számára írt cikkem reprodukálásával [...] a Budapesti Szemle is cikket kér a legközelebbi füzet számára A száműzött Rákócziról. Szóval ezzel a könyvvel eléggé meggyűlt a bajom.”²⁵ Márki egyik újságcikkében így nyilatkozik: „Mind a kettőnknek [ti. Szekfűnek és Márkinak] foglalkoznunk kellett volna azzal a lehetőséggel, nincs-e túlzás abban a magasztalásban és kegyeletben, amellyel a nemzet Rákóczihoz viseltetik. Én, bár a legterhelőbb adatokat is számba vettem, arra az eredményre jutottam, hogy nincs. Szekfű úr, ki jóformán csak a terhelő adatokat fogadta el, arra jutott, hogy van. Azonban Rákóczinak senki nem lehet szigorúbb bírója, mint Confessióban önmaga. Hiszen védeni kell őt saját vádjai ellen, mert pozitív adatok bizonyítják, hogy túl szigorú volt önmaga iránt. De Szekfű úr nem adja meg az abszolúciót.”²⁶ Később Márki több fórumon is taglalja a könyvvel kapcsolatos népszerű vádpontokat. A kassai egyetemi hallgatók tiltakozó gyűlésén pedig a mű egyetlen jó tulajdonságát ismeri el, miszerint „mégis egyszer ezt a nemzetet megmozgatja akkor, amikor mindenki a nemzeti érzés ellen dolgozik”.²⁷

Herczeg Ferenc író is kegyeltsértőnek tartotta a művet: „A nemzet önmagát becüli meg régi nagyjaiban. [...] Nemzeti nagyjaink emléke közös kincse minden magyar embernek, Rákóczi kriptája pedig az a hely, ahol el kell némulnia a pártviszályok lárájának.”²⁸ Apponyi Albert pedig március 30-án többek között így nyilatkozott: „A könyvben nincsen semmi történeti perspektíva. Valóságos kéjjel hordja össze a Rákóczi megalázásának és kudarcainak adatait. És nincs semmi érzéke a fejedelem nagysága iránt, aki egyetlen szavával óriás vagyont és az országban a második helyet biztosíthatta volna magának.”²⁹

Az *Újság* Nicolae Iorgát állítja szembe Szekfűvel. Iorga a dákoromán elmélet híve, a cikkben mégis ő tűnik fel pozitívabb fényben, mert bár bizonyos ellenérzéseket is megfogalmaz a magyarok ellen (Rákóczi „nevében mennek harcba ma is a magyar sovíniszták”), magáról a fejedelemről a legmélyebb tisztelet hangján ír: „...becsületes, tiszta jellemű fejedelem volt, a szabadság katonája, akinek lobogói alatt a szatmári és a máramarosí oláhok is küzdöttek.”³⁰ Hasonló szellemiséget képvisel a *Magyarország* is, amikor nemcsak azt emeli ki, hogy (a cikk szerzője szerint) Zia-Nafilyan bég, egy török történettudós forrásai sokkal megbízhatóbbak, mint a Szekfű által felhasznált források, hanem részletesen idézi a tudós elismerő szavait – azt sugallva, hogy még külföldön is jobban megbecsülik a fejedelmet, mint ahogy Szekfű tette. „Rákóczi a szabadság eszméjének megtestesült kifejezője, az ideáлизmus tragikus hőse, akinek a nevének nem ejtett foltot semmiféle tudományos tévedés.”³¹

Az Akadémia (legalábbis eleinte) hivatalosan kiállt az általa kiadott könyv mellett. Lásunk néhány idézetet *Az Est* 1914. március 28-i számában megjelent akadémikus nyilatkozatából! Andrassy Gyula szerint „tudni kell bírálni, nem pedig politikai hajszát indítani”; negatívumként a francia emigráció szerinte túlzott előtérbe állítását emeli ki.³² Andrassy egyébként később egy nagy lélegzetvételi tanulmányt is írt *A száműzött Rákóczi*ról, melyben

²⁵ Erdész Ádám (szerk.): *Márki Sándor naplói III.* Gyula, 2021. 408. (1914. március 29-i bejegyzés)

²⁶ *Márki Sándor Rákóczi*ról és *Thalyr*ról. Magyarország, 1914. március 28. 4.

²⁷ Szekfű Gyula: *Újabb válasz bírálóimnak.* Történeti Szemle, 3. évf. (1914) 3. sz. 454.

²⁸ *Rákóczi emléke.* Kolozsvári Hírlap, 1914. április 12. 8.

²⁹ *A Szekfű-ügy: Levél a szerkesztőséghez.* Budapesti Hírlap, 1914. április 11. 4.

³⁰ *Jorga és Szekfű.* Újság, 1914. május 5. 1.

³¹ *Török történettudós a Szekfű-könyvről. Egykorú tanúk Rákóczi párizsi életéről.* Magyarország, 1914. április 12. 8–9.

³² *Akadémikusok nyilatkoznak Szekfű könyvéről.* *Az Est*, 1914, vasárnap március 29. 7.

elismeri, hogy Rákóczi személyében „gyengeségekkel és tökéletlenségekkel bíró embert ismertünk fel [...], de olyan nemes, nagy embert, amilyen ritkán születik s akire méltán büszke lehet a magyar. Rákóczit fogatkozásai csak közelebb hozzák hozzánk, hiúsága jobban megérteti annak az áldozatnak a nagyságát, amelyet értünk és elveiért hozott.” Láthatjuk, hogy bár e sorok sem mentesek a nemzeti-romantikus felfogástól, legalább nem szeplőtlen ideálként igyekeznek feltüntetni a fejedelmet.³³ A sajtóban megjelent legtöbb nyilatkozathoz képest vélekedése kiegyensúlyozott: azért „sajnálja a Szekfű ellen megindított akciót”, mert az sérti a tudományos kutatás szabadságát. A mű ugyan „labanc szellemben” íródott, de nem politikai céllal, állítja Andrassy.³⁴ Szekfűről pedig kijelenti, hogy „tévedései ellenére határozott történetírói tehetség mutatkozik”, „van érzéke a világ eseményei és a magyar események között azon belső összefüggés iránt, amelyet nálunk sokszor szem elől tévesztenek...” További munkára biztatja a szerzőt, de hozzáteszi: „De mielőtt a nemzet egy héroszáról az elfogadottnál rosszabb véleményt közöl, vizsgálja meg jól, hogy igaza van-e. [...] s főleg kerülje el azt a hibát, melyet nézetem szerint e munkánál alighanem elkövetett, amikor véleményét talán nem annyira egyes adatok elfogulatlan és gondos mérlegeléséből merítette, mint inkább bizonyos hangulatok és impressziók hatása alatt kialakult nézetei által vezéreltetve ítélte meg az egyes bizonyítékokat.”³⁵

Térjünk vissza a március 29-i nyilatkozatokhoz! Báró Hengelmüller László úgy véli, Szekfű alkotása „tisztán történelmi mű”, ami „csak az igazat írja”, és „felhasználják a napi politika céljaira”. Békefi Remig már több fenntartást fogalmaz meg: Szekfű Rákóczi „egyéniségét több tekintetben nem ítéli meg helyesen”; a szerző „jóhízeműségét” azonban nem vonja kétségbe. Károlyi Árpád szintén nem tart alaptalannak bizonyos kifogásokat, mégis meggyőződése, hogy e könyvnél „jobbat és értékesebbet évek óta nem produkált történetírásunk”. Tagányi Károly szerint a mű „sehol sem gyalázza” a fejedelmet, pusztán „emberi vonásokban mutatja be azt, aki eddig bálvány volt”. Nem vonja kétségbe a könyv „hazafias szellemét”, amely a „legalaposabb, legkomolyabb s a legjobban megírt történelmi művek közé tartozik”. Takáts Sándor a szerző védelmében leszögezi, hogy könyve „nem politikai célt szolgál, hanem csupán a történeti igazságot keresi”, és „a történetírás nem istenekkel, hanem emberekkel foglalkozik”. Egyetlen kifogásként csupán a szerző szarkasztikus hangvételét emeli ki.³⁶ A *Budapesti Hírlap* idézi azt a három akadémikust (Károlyi Árpád, Angyal Dávid, Takáts Sándor), akik levelező tagnak ajánlják Szekfűt; ők általánosságban véve is méltatják a szerzőt: „Kütfő-kritikai dolgozatai kifogástalan történeti módszerükkel tűnnek ki.” Továbbá a konkrét könyvről is elismerően szólnak: „E műnél jobbat és érdemesebbet évek óta nem produkált történetírásunk [...] Módszeres kritikája, mellyel korszaka forrásait boncolja és fölhasználja, szigorú, de tárgyilagos.”³⁷

Berzeviczy Albert, az Akadémia elnöke kissé ellentmondásosan, összességében mégis a könyv mellett felszólalva nyilatkozik. „Erről a könyvről azt, hogy Rákóczit gyalázza, dicsőségét meghurcolja, csak az mondhatja, aki a könyvet magát nem olvasta. Ez egy nagy tanulmányra valló történelmi munka, amely igen sok érdekes és becses új történelmi anyagot dolgoz fel, amely egyetlenegy történelmi tényt nem állapít meg, amit okmányilag igazolni nem tud.”³⁸ Március 19-i felszólalásában azonban enyhe bíráló hangok is megjelennek, amire

³³ Andrassy Gyula: *Szekfű: „A száműzött Rákóczi”*. Magyar Hírlap, 1914. május 10. 9.

³⁴ Andrassy Gyula: *Szekfű: „A száműzött Rákóczi”*. Magyar Hírlap, 1914. május 10. 1.

³⁵ Andrassy Gyula: *Szekfű: „A száműzött Rákóczi”*. Magyar Hírlap, 1914. május 10. 9.

³⁶ *Akadémikusok nyilatkoznak Szekfű könyvéről*. Az Est, 1914. vasárnap, március 29. 7.

³⁷ *Szekfű Gyula*. Budapesti Hírlap, 1914. április 7. 4.

³⁸ *A Rákóczi-mozgalom. Berzeviczy nyilatkozata*. Magyarország, 1914. április 12. 10.

később, mintegy magát mentegelve, hivatkozik annak jeléül, hogy mégsem állt a Szekfű nyíltan védelmezők közé: „[Szekfű könyve] azt a látszatot kelti, mert akarom hinni, hogy ez csak látszat, mintha írója szinte igyekezett volna Rákóczi nimbuszát némileg leszállítani, némileg elhomályosítani.”³⁹

A könyv körül kibontakozó vita folyamán a személyeskedéstől sem mentes; a *Magyarország* „A megátalkodott Rákóczi-gyalázó” című cikkében például Szekfű „sváb származását”, illetve egyik mesterének, Mika Sándornak „cseh származását” emlegeti egy névtelenül nyilatkozó akadémikus – utóbbihoz hozzáfűzve, hogy „a történelmi nihilizmus hangos hirdetője”.⁴⁰ A *Magyarország* kifejezetten lekezelő hangnemben emlegeti Szekfűt, gúnyt űzve a nevéből: „Valami Viola Gyula, vagy Rezeda Gyula, vagy Szegfű Gyula, szóval egy közismeretlenségnek örvendő mákvirág, valami császári-királyi ifjú csemete.”⁴¹ A *Tiszavölgy* lap felelős szerkesztője, Stéfán Ágost rahói ügyvéd cikkében „gazembernek” és „zugtörténésznek” nevezte Szekfűt, és elküldte neki az újság kérdéses számát.⁴² Ugyanakkor a fiatal történész védelmezői sem voltak mentesek a személyeskedéstől. A *Magyarország* tanúsága szerint néhány támogató Szekfű özvegy édesanyja vélt elkeseredésével érvelt: „...emlegetik [...] özvegy édesanyját is, akinek most nagyon fáj a fia ellen támadt felzúdulás”, Szekfű ellenzői szerint azonban „az a jó édesanya is, mikor keseregve olvassa a fia ellen feltámadó nemzeti haragot, biztosan így sóhajt fel: bár sohase írta volna meg azt a szerencsétlen könyvet”.⁴³

Ahogy a vita politikai síkra terelődött, egyre gyakrabban bukkant fel a sajtóban az a vád, hogy Szekfű előmenetele érdekében írt Habsburg érdekeket szolgáló művet: „a császári levéltárban gyors előléptetése, a már kért budapesti egyetemi magántanárságban és az ugyancsak már ajánlatba hozott akadémiai tagságban”⁴⁴ állnak legfőbb céljai. Az a vád, hogy Szekfű afféle politikai szélkakas lenne, a későbbi történetírásban is rendre felbukkan, például Dénes Iván Zoltán: *Eltorzult magyar alkat. Bibó István vitája Németh Lászlóval és Szekfű Gyulával* című könyvében. Ezt az álláspontot cáfolja Erős Vilmos részben azzal a ténnyel, hogy Szekfű a harmincas-negyvenes években élesen szembehelyezkedett a kormányok szélsőjobboldali politikájával, illetve hogy az ötvenes-hatvanas években egyenesen fasiszta történészként tartották számon.⁴⁵

Néhány vádpont

Kezdjük azzal a visszatérő motívummal, hogy Rákóczi a szabadságharc kritikus szakaszában is látogatta lengyel szeretőit. A nagy tekintélynek örvendő Márki Sándor több újság hasábjain is reflektált Szekfű könyvére; kifejtette, hogy a Szeniawszka hercegnővel való viszonyát nem tagadja, de az ő értelmezésében ez a kapcsolat inkább politikai célokat szolgált az aszszony III. Ágost lengyel királyra gyakorolt befolyása révén;⁴⁶ másrészt példaként megemlí-

³⁹ *A Szekfű-ügy. Levél a szerkesztőségnek.* Budapesti Hírlap, 1914. április 11. 4.

⁴⁰ *A megátalkodott Rákóczi-gyalázó. Egy akadémikus a Szekfű-könyvről.* Magyarország, 1914. április 5. 3.

⁴¹ *A Rákóczi-gyalázók.* Magyarország, 1914. március 18. 1.

⁴² *A Rákóczi-gyalázás ellen. A megsértett Szekfű.* Magyarország, 1914. március 29. 10.

⁴³ *Rákóczi és a Tisza-rendszer.* Magyarország, 1914. március 27. 9.

⁴⁴ *Az elzúllott Rákóczi.* Magyarország, 1914. március 18. 6.

⁴⁵ Dénes Iván Zoltán: *Eltorzult magyar alkat. Bibó István vitája Németh Lászlóval és Szekfű Gyulával.* Budapest, 1999.; Erős Vilmos: *A hatalom humanizálása avagy Szekfű démonizálása.* In: uő: *A szellemi történet a népiségtörténetig*, 52.; Erős: *Szekfű Gyula*, 61.

⁴⁶ *A hivatalos történelem-hamisítás. Márki Sándor Szekfű könyvéről.* Pesti Hírlap, 1914. március 28. 5–6.

tette, hogy I. Napóleon is szerette a nők társaságát – neki mégsem róják fel azt. Andrásy Gyula szubjektivebb érvhez nyúl: felteszi a kérdést, hogy miért ne élvezhette volna ezeket az örömeket Rákóczi. Hiszen „nincsen ember, akiben ne volna rossz, ne volna tökéletlenség” – egyúttal tesz egy oldalvágást a kortás politikusok felé is, mondván: „Nem egy demokratának és az igazi népbarátnak is jólesik a pezsgő és a havanna, amikor nem messze tőle embertársait az éhhalál és a megfagyás fenyegeti.”⁴⁷ Maga Szekfű az *Újabb válasz bírálóimnak* cikkében leszögezi, hogy ő csupán a hercegnővel folytatott konkrét viszonyról írt, „lengyelországi szeretkezésekről” soha nem szólt egy szót sem.⁴⁸ Szintén sűrűn megjelenő elem az emigráció francia szakasza, amelynek során az udvarló fejedelmet egyrészt „nevetséges vén gavalérlékné” mutatja be Szekfű (a kritikák ezzel szemben hangsúlyozzák, hogy még csak harmincnégy éves, tehát nem tekinthető öregembernek).⁴⁹

Komolyabb kérdés ugyane szakaszban a szerencsejáték problémája: Szekfűnél szerepel, hogy franciaországi emigrációja egy szakaszában „pinkapénzből”⁵⁰ élt, vagyis kártyabarlangot működtetett. A kártyabarlang léte tény, azonban például Márki szerint a fejedelem nem tudott róla,⁵¹ sőt szerinte a Hotel Transsylvanie játékbarlangja Savoyai Eugén hűgáié volt.⁵² Andrásy Gyula kiemeli, hogy meggyőződése szerint Szekfű nem bizonyított adatok alapján dolgozott; ugyanakkor felvet egy érdekes érvelést. Szekfű gyakorlatilag az ifjúság megrontásával vádolja Rákóczit a játékbarlang miatt: „...tudja, hogy [a játékbarlangnak köszönhetően] nem egy fiatal egzisztencia örvénybe merül.”⁵³ Ezzel szegezi szembe Andrásy azt a nézetet, hogy Rákóczi korában ez a fajta szórakozás nem volt elítélendő, például „a nagy mintakirály, XIV. Lajos megkövetelte, hogy ő nála is lehetőleg minden éjjel nagy hazárdjáték folyjék”, és ez „a játékbarlangot udvarképessé tette”.⁵⁴ Ballagi Aladár, aki nagy népszerűsége tett szert az Akadémián a könyv ellen irányuló felszólalásával, radikálisabb álláspontot képviselt. Szerinte Szekfű a „valószínűen”, „az volt a híre”, „föltehető” kifejezések tanúbizonysága szerint kétes értékű információkat használt fel.⁵⁵

Szekfű az általam áttekintett mindkét nyilvános reagálásában (*Felelet a száműzött Rákóczi dolgában, Újabb válasz bírálóimnak*) kitarított álláspontja mellett. Felhívja a figyelmet, hogy támadói Pentenriedter császári követ párizsi jelentését minősítették „pletykák”-nak, „amely igen részletesen írja le Rákóczi helyzetét, a kártyázás dolgát s a híre van kifejezés nála kizárólag az összeg nagyságára, a 40 000 livres-re vonatkozik”. Szekfű másik idevágó forrása, az „elzüllött leleplezett boulevard-író”-ként beállított Léo Mouton, „a Bibliothèque Nationale-nak ma is könyvtárnoka, akinek elzüllése meséjével a *Magyarország* látta jónak traktálni olvasóit csak azért, hogy évekkal ezelőtt írt könyvének adatait diszkreditálja”.⁵⁶ Mouton adatai „néhány ortográfiai eltérést kivéve betűhíven megegyeznek a párizsi külügyminisztérium levéltárában

⁴⁷ Andrásy Gyula: *Szekfű: „A száműzött Rákóczi”*. Magyar Hírlap, 1914. május 10. 2.

⁴⁸ Szekfű: *Újabb válasz bírálóimnak*, 455.

⁴⁹ *Az elzüllött Rákóczi*. Magyarország, 1914. kedd, március 17. 4.

⁵⁰ *Az elzüllött Rákóczi*. Magyarország, 1914. kedd, március 17. 4.

⁵¹ *A hivatalos történelem-hamisítás. Márki Sándor Szekfű könyvéről*. Pesti Hírlap, 1914. március 28. 5–6.

⁵² *Válasz Szekfű Gyula feleletére*. Pesti Napló, 1914. április 5. 6.

⁵³ Szekfű Gyula: *A száműzött Rákóczi*. Budapest, 1993. 36.

⁵⁴ Andrásy Gyula: *Szekfű: „A száműzött Rákóczi”*. Magyar Hírlap, 1914. május 10. 8.

⁵⁵ Ballagi Aladár *„A száműzött Rákóczi”-ról. Akadémiai felolvasás*. Magyarország, 1914. május 19. 10–11.

⁵⁶ Szekfű: *Újabb válasz bírálóimnak*, 473.

levő aktákkal” – védi meg kútfőjét Szekfű.⁵⁷ Harmadik forrását, Prévost abbét meg sem említi Ballagi, Szekfű hivatkozik még Bizoton rendőrbiztos jelentésére is.⁵⁸

Az ifjúság szándékos megrontásának állítólagos vádja a következőképpen jelenik meg Szekfű munkájában: „A vagyoni romlásból így származtak házi kellemetlenségek, melyek már a fejedelem erkölcsi lényére is nyomasztó hatással voltak. Háznépe fenntartására szerencsebarlangból kénytelen a pénzt szerezni, mikor tudja, hogy ennek árán nem egy fiatal egzisztencia örvénybe merül...”⁵⁹ E pontra természetesen Szekfű is hivatkozik *Újabb válasz bírálóimnak* című munkájában.⁶⁰ Az *Akadémiai Értesítő* mellékletében megjelent *Felelet a száműzött Rákóczi dolgában* című művében azt is tagadja, hogy erkölcsileg elítélné a fejedelmet. Hangsúlyozza, hogy Rákóczinak anyagi gondjai voltak, de – francia ismerőseivel ellentétben – „nem redukálhatta háztartását”, úri kötelessége volt gondoskodni az övéiről. Ezt a játékbarlang-epizódot csupán azért említette meg, hogy előkészítse a későbbi, grobois-i elvonulás lélektanát – hiszen ilyen körülmények között érthető, hogy a fejedelem „e nyomasztó légkörből” szabadulni kívánt.⁶¹ A lélektani indítékok ugyanis igen fontos szerepet játszanak a szellemtörténeszek gondolkodásmódjában. Szekfű leginkább azzal érvel álláspontja mellett, hogy Rákóczi megbízottja, Brenner abbé nem működtethette volna a kártyabarlangot a fejedelem tudta nélkül. Már csak azért sem, mert a kártyabarlang az uralkodó nemtetszését váltotta ki, és így az ügy rengeteg papírmunkával járt; annak tudatában, hogy Rákóczi bejáratos az udvarba, nem ésszerű feltevés, hogy Brenner ez ügyben megkísérelte volna kijátszani őt.⁶² Könyve 21. jegyzetében Szekfű leírja, hogy „a király felfüggesztette a rendőrfőnöktől d’Absac és Péan ellen hozott ítélet végrehajtását, s reméli, hogy ha Rákóczi megtudja, mennyire el van tiltva a szerencsejáték, és őfelségének mennyire nem tetszik a dolog, maga fogja azt eltiltani házában”.⁶³ Ezzel szegezte szembe a *Pesti Hírlap* azt a feltevést, hogy Péan nevű ember nem is létezett Rákóczi udvarában: „A fejedelemnek azonban nem is volt Péan nevű hadsegéde. Nevével csak takaróztak idegen nevű tisztjei, kik Brenner és D’Absac szállásán, a Hotel du Peronban rögtönözték a kártyabarlangot, melyről azontúl nincsen is szó sem Mountonnál, sem az egykorú lapokban, sem a mémoires-íróknál.”⁶⁴

Az 1717-es magyarországi tatár betörés kérdése is szerepelt a vitatott pontok között; Márki Sándor szerint Rákóczi erről sem tudott, sőt amikor értesült róla, elkeserítette a hír: „Rákóczi épp azért nem ment bele a török-osztrák háborúba, mert nem akart Erdélyre zúdítani tatárokat; s el volt keseredve, amikor 1717-ben mégis megtörtént a tatárok betörése. Neki abban nem volt semmi része.”⁶⁵ Az *Újabb válasz bírálóimnak* című munkájában Szekfű maga is cáfolja, hogy ő azt állította volna, Rákóczinak része lett volna a tatár betörésben.⁶⁶ Hangsúlyozza, hogy Rákóczi „nemcsak tatár, de még rendes török sereg élén se akart” betörni az országba. Mint írja, Esterházy Antal ezt megtette ugyan, de ő is inkább csak kényserből. Ami a nemzet erre a hadieseményre adott reakcióját illeti, a 3000 foglyot ejtő tatár

⁵⁷ Szekfű: *Újabb válasz bírálóimnak*, 476.

⁵⁸ Szekfű: *Újabb válasz bírálóimnak*, 473., 476.

⁵⁹ Szekfű: *A száműzött Rákóczi*, 36.

⁶⁰ Szekfű: *Újabb válasz bírálóimnak*, 473–474.

⁶¹ Szekfű Gyula: *Felelet a száműzött Rákóczi dolgában*. In: *Akadémiai Értesítő*, 25. köt. 1914. 252.

⁶² Szekfű: *Újabb válasz bírálóimnak*, 478–479.

⁶³ Szekfű: *A száműzött Rákóczi*, 297–298. (21. jegyzet)

⁶⁴ *A hivatalos történelem-hamisítás. Márki Sándor Szekfű könyvéről*. *Pesti Hírlap*, 1914. március 28. 6.

⁶⁵ *A hivatalos történelem-hamisítás. Márki Sándor Szekfű könyvéről*. *Pesti Hírlap*, 1914. március 28. 6.

⁶⁶ Szekfű: *Újabb válasz bírálóimnak*, 456.

sereg kiűzése (érhető módon) sehogy sem tekinthető a kurucokkal szembeni ellenszenv megnyilvánulásának.⁶⁷

Akadémiai felolvasása során Ballagi az emigrációban élő Rákóczi nagypolitikai terveivel is foglalkozik. E tervek számos ponton adtak okot a vitára. Szekfű értelmezésében Rákóczit egész életében a „trónkövetelés”, mégpedig az erdélyi fejedelemség visszaszerzésének vágya mozgatta.⁶⁸ „Az ország nélküli hazátlan fejedelem, akit már életének minden ütőkártyájától megfosztott a sors, mindenáron részt akar venni a világ hatalmasainak játszmájában, akik győzedelmes hadseregeket, újonnan épített flottákat, rendezett pénzügyeket tartanak kezükben. Rákóczinak testén-lelkén kívül egyebe nem maradt. Egész diplomáciája önáltatásból vagy hazugságból szőtt pókháló.”⁶⁹ Szekfű ábrázolásában a fejedelem „körmeit tenyerébe vájva ragaszkodik görcsösen” fejedelemségéhez, pedig emigrációjában „diplomáciai nullává” változott. A *Magyarország* című lap szerint azonban ezt a jelentéktelenséget a Porta, a cár és más európai hatalmasságok nem látták.⁷⁰

Szekfű azonban éppen azzal érvel Thaly Kálmán (és követői) felfogása ellen, hogy „ugyanazon szemüvegen át nézi a dolgokat, mellyel Rákóczi áltatta önmagát”.⁷¹ Az önáltatás talán egyik legszemléletesebb példája véleménye szerint a török–magyar–spanyol szövetség terve. Rákóczi hangzatos ígéreteken kívül nem sokat kapott Fülöptől, mégis bizonyos volt benne, hogy a spanyol király egyenrangú partnerként kezeli. Ez a (Szekfű szerint téves) interpretáció Márki monográfiájában is megjelenik. (Magáról Márkiról egyébként Szekfű jó szívvel emlékezik meg, például a 201. jegyzetben kiemeli „lelkiismeretes előadását”.⁷²) Andrassy Márkival ért egyet, szerinte a spanyol uralkodó tehetséges minisztert kapott Alberoni személyében, akinek nagyravágását „a hatalmas négyes szövetség olyan komoly veszélynek találta, hogy nagy engedményeket is készek voltak tenni a harc kikerülése végett. Anglia hajlandó lett volna még Gibraltárról is lemondani. Alberoni annyira bízott sikerében, hogy e kedvező föltételeket visszautasította.” A kezdeti sikerek után Spanyolország kudarcot vallott, és így természetesen Rákóczi reményei is meghiúsultak.⁷³ Azonban, még ha el is fogadjuk, hogy a többi hatalom tartott a spanyoloktól, nem tudhatjuk, hogy ők maguk komolyan számoltak-e Rákóczival vagy sem. Ballagi akadémiai felszólalása szerint a világ hatalmasai számításba vették Rákóczit, és vitatja, hogy a spanyol szövetség csak hiú ábránd lett volna. Tagadhatatlan, hogy Rákóczi az emigráció éve alatt sokszor szenvedett visszautasítást, kudarcot, és meghiúsult kísérleteit Szekfű csak „tervkovácsolásnak” nevezi – Ballagi értelmezésében azonban egyszerűen csak túl gyorsan változott a korabeli nagypolitika.⁷⁴

Rákóczi hatalom(vissza)szerző terveinek sorába illeszthető a „kalózkirályság” kérdése. A *Magyarország* több ízben felháborodott hangvételű cikkeiben bírálja a könyv ezen pontját (is): „...folyton az ő erdélyi fejedelemségét keresi, de mikor látja, hogy azt nem érheti el, ajánlkozik oláh fejedelemnek [...], végül, mikor minden kötél szakad, arra ajánlkozik, hogy a Földközi-tenger kalózaiból összeállítandó szigetkirályságnak lenne a feje! Tehát a tenger söpredékének királya is lesz, csak bármiképp fejedelem lehessen. Hiszen a császári Szekfű szerint »Rákóczi morális nyomora, kit életének minden ütőkártyájától megfosztott a sors,

⁶⁷ Szekfű: *Felelet a száműzött Rákóczi dolgában*, 258.

⁶⁸ Andrassy Gyula: *Szekfű: „A száműzött Rákóczi”*. Magyar Hírlap, 1914. május 10. 2.

⁶⁹ Ballagi Aladár: *„A száműzött Rákóczi”-ról. Akadémiai felolvasás*. Magyarország, 1914. május 20. 4.

⁷⁰ *Az elzúllott Rákóczi*. Magyarország, 1914. március 18. 6.

⁷¹ Márki Sándor *Rákócziról és Thalyról*. Magyarország, 1914. március 28. 3.

⁷² Szekfű: *A száműzött Rákóczi*, 350–351. (201. jegyzet)

⁷³ Andrassy Gyula: *Szekfű: „A száműzött Rákóczi”*. Magyar Hírlap, 1914. május 10. 6.

⁷⁴ Ballagi Aladár: *„A száműzött Rákóczi”-ról. Akadémiai felolvasás*. Magyarország, 1914. május 20. 5.

oly nagy, hogy testén-lelkén kívül egyebe nem maradt«. ⁷⁵ Egy későbbi cikkben pedig ez olvasható: „Rákóczi és – kalózfejedelemség! A dolog oly hihetetlenül hangzik és a vád oly rettentő, hogy azt még az akkori kor erkölcsi méreteinek az alkalmazásával sem lehet sem megérteni, sem menteni. Mert egy kalózfejedelemség a XVIII. század elején is éppen csak olyan megbélyegző rablómesterség volt, aminő volna ma is [...]”. ⁷⁶ Több cikk is a szemére veti Szekfűnek, hogy „rablónak és zsványának” tekinti a fejedelmet. Ezek a szavak azonban nem szerepelnek a könyvben, egy kalózfejedelemségről azonban valóban esik szó velencei követjelentések alapján; ahogy a *Felelet a száműzött Rákóczi dolgában* című munkájában is fogalmaz: „Rákóczi egy időben egy, az Archipelagusban alapítandó fejedelemség tervével foglalkozott oly módon, hogy oda telepítést kérő kalózok volnának bocsátandók.” Szekfű Rákóczit ez esetben felmenti minden felelősség alól: szerinte az általa kalandornak tekintett Ploutman áldozata lett, amikor e tervvel foglalkozott. ⁷⁷

Térjünk vissza a fejedelmi címhez való ragaszkodáshoz, amelynek Andrassy május 10-i cikkében számos hasábot szentelt. Szekfű szerint Rákóczit „az erdélyi fejedelemségre való vágya és reménye motiválta” újabb és újabb szövetségesek keresésére; szellemtörténeti fel fogásában e köré szervezte Rákóczi motivációit. Véleménye szerint továbbá a fejedelem hajlott az abszolutizmusra. Andrassy nem tagadja, hogy óhajtotta Rákóczi a fejedelemséget, ám az szerinte leginkább csak eszköz lehetett a kezében, ugyanis a vele járó „anyagi hatalom lehet képes az osztrák ház hatásait ellensúlyozni”. Megítélése szerint Rákóczi legfőbb célja tehát nem maga a fejedelemség megszerzése/ visszanyerése, hanem nemzete szabadságának védelme. „Mindvégig azért az ügyért szenved, amellyel azonosította saját egyéniségét, rangját, méltóságát, amelyhez köti esküje is: a magyar rendi alkotmányhoz.” ⁷⁸ Megemlíti, hogy maga Rákóczi is bírálja önmagát a *Vallomásokban*, amiért világi célok is motiválták felkelése kirobantásakor – de a fejedelemségről nem ejt szót. ⁷⁹

Egy további – mindmáig vitatott – pont a szabadságharc értelmezése. Ballagi Aladár szerint Rákóczi „szívós kítartással, nyolc álló esztendőn át folytatott harca tudtára adta Bécsnek, hogy a magyar nemzet nem kormányozható a rég behódolt osztrák provinciák módjára”. „Rákóczi hozta hatalmi egyensúlyba a magyar királyt a magyar nemzettel. A szatmári békével a Habsburg-háznak Carafa és Kollonich politikájával szakítania kellett örökre.” Rákóczi azonban „magára más mértéket szabott”, mint honfitársaira: nem tett hűségesküt az uralkodónak, mert ezzel az „alkotmányosságért” folytatott harcát egyszerű lázadássá silányította volna. ⁸⁰ Ugyanezt a kérdést Andrassy tanulmánya is részletesen vizsgálja, nevezetesen Szekfű azon konklúzióját vitatja, miszerint a szabadságharc eredménytelen volt, „még csak példaképpen sem használhattak a későbbi századok számára és hogy szenvedései következés nélkül maradtak; nem vált belőlük elevenül ható, kezdeményező történeti erő”. Ezt a nézőpontot Andrassy egyértelműen tagadja, mondván, Rákóczi harcai lényegében a magyar nemzeti öntudatot erősítik. „Rákóczi szenvedése a nemzet erkölcsi tőkét öregbítette. A nemzeti önérzet, a nemzeti érzés belső értéke úgy, mint minden értéké, a reá fordított munka és áldozat nagyságától is függ. Mentől több emberi erény, mentől több vér, heroikus tragikum, mentől több hazafias áldozat emléke fűződik a nemzeti múlt emlékéhez, annál indokoltabbá, belsőbbé, kiirthatatlanabbá és szebbé válik a hazához való ragaszkodás ösztöne.” Igazat ad

⁷⁵ Az „elzüllött” Rákóczi. Magyarország, 1914. március 18. 6.

⁷⁶ Rákóczi kalózfejedelemsége. Magyarország, 1914. május 31. 34.

⁷⁷ Szekfű: *Felelet a száműzött Rákóczi dolgában*, 256–257.

⁷⁸ Andrassy Gyula: *Szekfű: „A száműzött Rákóczi”*. Magyar Hírlap, 1914. május 10. 9.

⁷⁹ Andrassy Gyula: *Szekfű: „A száműzött Rákóczi”*. Magyar Hírlap, 1914. május 10. 2.

⁸⁰ Ballagi Aladár „A száműzött Rákóczi”-ról. Akadémiai felolvasás. Magyarország, 1914. május 19. 10.

Szekfűnek abban, hogy a szatmári béke elkerülhetetlen volt, és „a nemzet történelmi folyamata nem tér vissza az elhagyott mederbe, a Rákócziak és Bethlenek államrendszere mindörökké a múlté lett”, „de azért a magyar csak addig fog élni, míg a Rákóczi példája eleven kezdeményező erő marad, amíg Rákóczi szelleméből, áldozatkészségéből, szabadságszeretetéből, heroizmusából van valami nemzetünkben”.⁸¹ Az idézett sajtóforrások – legalább erkölcsi értelemben – hasznosnak tartják az emigráns-létet, míg Szekfű szerint minden száműzött létezése hasztalan. Rákóczit magát illetően lehet igazsága, de az általánosító következtetés „jogtalan és a teljes indukció hibáját rejti magában”.⁸²

A nagy történelmi kérdéseket, illetve a fejedelem jellemét érintő témák mellett olykor kisebb horderejű kritikai megjegyzések is felbukkannak. Például egy helyütt Zrínyi Péter tévesen Rákóczi nagybátyjaként szerepel a nagyapja helyett; illetve terminológiai kérdéseket is vitatnak a sajtóban, például az isztambuli mecseteket dómoknak nevezi Szekfű.⁸³ A szerző a *Felelet a száműzött Rákóczi dolgában* című írásában külön fejezetben reagál ezekre a kisebb vádakra is: a minaret versus dóm szóhasználatot megengedhetőnek tartja, a Zrínyi Péter mint Rákóczi nagybátyja kitévelt pedig „írás- vagy sajtóhibának” minősíti.⁸⁴

Azzal is többen vádolták a szerzőt, hogy említést sem tesz az ún. Welez-ügyről, nevezetesen egy avignoni, Rákóczi elleni merénylet tervéről. Nos, Szekfű igenis említést tesz róla, méghozzá a 80. jegyzetben – és azért nem bővebben, mert Saint-Simon megbízhatatlanságát ismerve nem adott hitelt ennek a híresztelésnek; a jegyzetet idézve: „Saint-Simon hatalmas fantáziája a trónkövetelők rendőri felügyeletét nem tudta kevésbé véres formában elképzelni. Az angol követ, Stair gázságairól rémületes dolgokat beszél el [...] vádagnak légből kapott voltát [...] eléggé kimutatta.”⁸⁵ A merénylőjelölt, Welez pedig Rákóczi egykori diplomataja, Vetési volt; ezt is Szekfű mutatta ki.⁸⁶

Végül egy stilisztikai jellegű vitapontot emelek ki: Szekfű irodalmias stílusa szintén támadási felületet jelentett. A szellemtörténeti felfogás eleve magában foglal némi elitista szemléletet, Szekfű pedig személy szerint is a magas, művészi értékű színvonal híve volt; Kazinczy stílusát vagy a nemzeti klasszicista Gyulai Pált tartotta ideálnak.⁸⁷ Szekfű stílusát Ballagi is elítélte: akadémiai beszédét azzal kezdte, hogy Szekfű, ahogy Ranke is, a „pszichológiai analízis módszerével dolgozik”, de hozzáfűzi: míg Ranke ezt nagy tehetséggel űzte, addig „szerzőnk a maga hőisével éppen ellenkező eljárást követ”. Elítélte Szekfű gunyoros hangvételét: „...a gúny [...] minden képességek legtörpébbje. Táplálója legtöbbször illetéktelen önérték s lényege mindig a tagadás, mely csak a felszínen mozog.”⁸⁸ Ballagi értelmezésében tehát Szekfűt nem annyira Ranke munkássága ihlette, hanem sokkal inkább más, szkeptikus szellemiségű szerzők, többek között Paul Bourget és Anatole France. Az utóbbi „sivár bölcseleti nihilizmusát a történelembé plántálva át, különösen két művében mutatta ezt be” (*Jeanne d'Arc és a pingvinek szigete*).⁸⁹ Szekfű megdöbbenéssel reagál arra az *Újabb válasz bírálóimnak* munkájában, hogy ezt a két eltérő felfogást képviselő szerzőt Ballagi egy kalap

⁸¹ Andrassy Gyula: *Szekfű: „A száműzött Rákóczi”*. Magyar Hírlap, 1914. május 10. 9.

⁸² Dénes Iván Zoltán: *A „realitás illúziója”. A historikus Szekfű Gyula pályafordulója*. Budapest, 1976. 70.

⁸³ *A megátalkodott Rákóczi-gyalázó*. Magyarország, 1914. április 5. 4.

⁸⁴ Szekfű: *Felelet a száműzött Rákóczi dolgában*, 257–258.

⁸⁵ Szekfű: *A száműzött Rákóczi*, 1993. 312. (80. jegyzet)

⁸⁶ Szekfű: *Felelet a száműzött Rákóczi dolgában*, 255–256.

⁸⁷ Erős: Szekfű Gyula, 76–76.

⁸⁸ Ballagi Aladár „A száműzött Rákóczi”-ról. *Akadémiai felolvasás*. Magyarország, 1914. május 17. 5.

⁸⁹ Ballagi Aladár „A száműzött Rákóczi”-ról. *Akadémiai felolvasás*. Magyarország, 1914. május 17. 5.

alá vette, hiszen „Bourget épp a morális felelősség követelményének a harcosa, tehát olyan ellentétben van France-szal, akárcsak a tűz a vízzel”.⁹⁰ Megtalálta Ballagi általa vélt forrását is: hasonló váddal illette Szekfűt a *Magyarország* cikkében a korábban már idézett „névtelen akadémikus”.⁹¹ Továbbá, fejtegette, a „szkeptikusság” vádjával nem függ össze az „imperializmus kultuszának” (például Bousset követésének) vádja sem.⁹²

Szekfű forrásai

Vizsgáljuk meg közelebbről, hogy milyen forrásokat használt valójában Szekfű! A szerző – a rankei módszer szellemében – jelentős mértékben támaszkodott a forrásokra: többek közt a párizsi *National Bibliothèque* iratait: Pierre Puchot Des Alleurs márki és Jean-Louis d’Usson de Bonnac márki kézíratait,⁹³ valamint az általa „ismeretlen, kiadatlan forrásokként” leírt Vigouroux-iratokat és D’Andrezel konstantinápolyi követ Rákóczival folytatott levelezését használta fel kutatómunkája során. Valójában nem egészen ismeretlen iratokról van szó (éppen Thaly másolta le az eredetieket), de felhasználásukra Szekfű kapott engedélyt Tallóczy Lajostól, és elsőként nyújtott róluk részletes ismertetést.⁹⁴

Márki Sándor véleménye szerint Szekfű túl „sietve dolgozott”, és azt is sérelmezte, hogy „alig használt mást, mint a Vigouroux és D’Andrezel-féle iratokat”.⁹⁵ Az *Újságban* megjelent cikke szerint „Szekfű már ismert adatoknak egyoldalú beállításával és ferdtítés számba menő kifakadásával tényeknek fogad el olyan dolgokat, melyek fölött a tudomány már napirendre tért”.⁹⁶

A Szekfű által felhasznált források hitelességét saját korában sokan kétségbe vonták; Ballagi Aladár külön kiemelte, hogy – szerinte – Szekfű kémek és kalandorok által írt források alapján dolgozott. A Ballagi által felsorolt személyek (Vetési László, Klement János, Vigouroux, Teylis, Bohn Vilmos Pál)⁹⁷ valóban tekinthetők kétes egzisztenciáknak, kémnek, esetleg egyszerre több megbízó szolgálatában álló kalandornak, de véleményem szerint ettől még történészként nem utasíthatjuk el a hozzájuk fűződő forrásokat. E szempontból Vigouroux személye azért is érdekes, mert róla a közismerten „kurucos” érzelmű Thaly elismerően nyilatkozott („eszes, ügyes, fáradhatatlan francia”⁹⁸); kalandor mivoltát és jellemgyengességét éppen Szekfű mutatta ki. Szekfű idézi Mikes Kelemen véleményét Vigouroux-ról, amelyet később támadói, köztük Ballagi is, igyekeztek ellene fordítani: „...ha húszat szól, tizenkilenc szava hazugság.” A Vigouroux neve által fémjelzett iratanyagban egyébként csupán egyetlen levél származik tőle, a többit mind ő kapta, így nem merülhet fel, hogy általában az anyag szándékosan torzítaná volna a tényeket. A Vigouroux-iratok tartalmát *A száműzött Rákóczi* 158. jegyzete részletezi.⁹⁹ Hasonló tendencia figyelhető meg Vetési László esetében is, akiről

⁹⁰ Szekfű: *Újabb válasz bírálóimnak*, 464.

⁹¹ *A megátalkodott Rákóczi-gyalázó*. Magyarország, 1914. április 5. 3.

⁹² Szekfű: *Újabb válasz bírálóimnak*, 466–467.

⁹³ R. Várkonyi: *A pályakezdés esélyei*, 38.

⁹⁴ R. Várkonyi: *A pályakezdés esélyei*, 43.; Szekfű: *A száműzött Rákóczi*, 7–8.

⁹⁵ Márki Sándor *Rákócziról és Thalyról*. Magyarország, 1914. március 28. 3.

⁹⁶ Márki Sándor *A Szekfű-botrányról – Márki Sándor nyilatkozik*. Újság, 1914. március 28. 8.

⁹⁷ *Szekfű forrásai hamisítványok. Ballagi Aladár mai fölolvása az Akadémián*. Magyarország, 1916. január 11. 8.

⁹⁸ Szekfű: *A száműzött Rákóczi*, 329. (113. jegyzet)

⁹⁹ Szekfű: *Felelet a száműzött Rákóczi dolgában*, 254–255.; Szekfű: *A száműzött Rákóczi*, 339–340. (158. jegyzet)

sztintén Szekfű mutatta ki, hogy – amennyiben igaz a merénylet terve – őt bízhatták meg annak végrehajtásával.¹⁰⁰

A *Magyarország* megszólaltatta Csuday Jenő egyetemi magántanárt, akinek egyik meg nem nevezett művét az Akadémia (a cikk állásfoglalása szerint) olvasatlanul elutasította. Csuday nemcsak az Akadémia tevékenységéről nyilatkozik elítélően, hanem Szekfű művéről is: „Ez az ember nem azokat az adatokat használta fel, amely adatokat mindenki hitelesnek ismert el eddig, amelyek Mikes Kelemen, Rákóczi kísérijének tudósításaival teljesen meg egyeznek, hanem kéme és oly megfizetett egyének tudósításait, akikről mindenki tudhatja, hogy a bécsi kormány szája íze szerint, pénzért írták. És ebben a csúfos bostrányban is jellemző az Akadémiánkban meghonosodott korruptság.”¹⁰¹ A forrásokról többek közt egy másik egyetemi tanár, Apáthy István is elítélően nyilatkozik; de a kortárs sajtó azt a tényt elhallgatta, hogy ő nem történész, hanem az állattan tanára volt.¹⁰²

Országos tiltakozás A száműzött Rákóczi ellen

Több cikk is taglalja, hogy országszerte milyen tiltakozást váltott ki *A száműzött Rákóczi*. Szigethy János fővárosi bizottsági tag a polgármesternél indítványozott egy lovasszobrot a „méltatlanul meghurcolt” fejedelemnek.¹⁰³ Budapesten az egyetemi ifjúság (Sas-kör) is tiltakozó gyűlést tartott, amelyen többek közt felszólalt Polónyi Géza képviselő, illetve az egyesült Függetlenségi és 48-as pártból Lovászy Márton; jelen voltak ugyanebből a pártból további képviselők, valamint az Alkotmánypárt, a Kossuth Lajos párt, a kolozsvári egyetem, a Kossuth-szövetség és a függetlenségi párt számos vidéki képviselője is. Kossuth Ferenc, bár személyesen nem jelent meg, táviratban állt ki a tiltakozók mellett: „Szívvel-lélekkel önökkel vagyok, őrizzék meg hazánk örök dicsőségének, Rákóczi Ferencnek szent emlékét.”¹⁰⁴ Kolozsvárott az egyetem tanárai elítélték a könyvben fellelhető „alaptalan hazudozást”.¹⁰⁵ Mozgalom indult *A száműzött Rákóczi* iskolai könyvtárakból való kizárása érdekében. Az egyetemisták és a városi polgárok is több helyütt megmozdultak:¹⁰⁶ például a budapesti egyetemi ifjúság, a kassai törvényhatósági bizottság, az újpesti függetlenségi kör, a kolozsvári Kossuth-szövetség,¹⁰⁷ a sárospataki jogászfifjúság, a délvidéki németek, az egri 48-as párt,¹⁰⁸ a csíkvármegyei római katolikus tanítóegyesület, az Országos Középiskolai Tanáregyesület történelmi bizottsága (Gaál Mózes elnökletével),¹⁰⁹ a temesvári közgyűlés,¹¹⁰ a besztercei Székelytársaság közgyűlése,¹¹¹ a szegedi és orosházi polgárok,¹¹² a nyíregyházi polgárok.¹¹³ A

¹⁰⁰ Szekfű: *Felelet a száműzött Rákóczi dolgában*, 255–256.

¹⁰¹ *Egy pályamű kálváriája: Hogyan bírál az Akadémia?* Magyarország, 1914. április 9. 7.

¹⁰² Szekfű: *Újabb válasz bírálóimnak*, 453.

¹⁰³ *A Rákóczi-mozgalom*. Magyarország, 1914. április 3. 8.

¹⁰⁴ *Országos tiltakozás Rákóczi meggyalázása ellen*. Pesti Hírlap, 1914. április 2. 7.

¹⁰⁵ *Professzorok tiltakozása a Rákóczi-gyalázás miatt*. Esti Lap, 1914. március 28. 3.

¹⁰⁶ *A Rákóczi-gyalázók ellen*. Magyarország, 1914. március 29. 10.

¹⁰⁷ *A Rákóczi-mozgalom*. Magyarország, 1914. április 3. 7–9.

¹⁰⁸ *A Rákóczi-mozgalom*. Magyarország, 1914. április 4. 7–8.

¹⁰⁹ *A Rákóczi-mozgalom*. Magyarország, 1914. május 14. 7–8.

¹¹⁰ *A Rákóczi-mozgalom*. Magyarország, 1914. április 30. 9–10.

¹¹¹ *A Rákóczi-mozgalom*. Magyarország, 1914. április 12. 10.

¹¹² *A Rákóczi-mozgalom*. Magyarország, 1914. április 15. 8.

¹¹³ *Szubvencionált Rákóczi-gyalázás*. Magyarország, 1914. május 16. 6.

miskolci református főgimnázium felsősei radikális módszert választottak: kurucnótákat dalolva vonultak fel, majd elégették Szekfű könyvét.¹¹⁴

A tiltakozó ülések, gyűlések mellett emléknapokat is tartottak szép számmal; ezek közül (az általam áttekintett sajtóforrások alapján) a május 2-án tartott kassai kapta a legnagyobb sajtóvisszhangot. Ezen Apponyi Albert is felszólalt, Rákóczi méltatva a híres „*Cum Deo pro patria et libertate*” jelmondatral kezdve beszédét.¹¹⁵ Természetesen a felvidéki vagy akár kassai lapok is bőségesen írtak a témáról.¹¹⁶ Márki naplója is megörökíti a nevezetes eseményt, többek között a következő sorokat idézve Apponyi beszédéből: „Hogy ennek a nagy jellemnek [...] voltak emberi gyöngeségei, hát ki tagadja? Legkevésbé önmaga, ki Confessioiban nyilvános gyónást tett a történelem ítélőszéke előtt. De micsoda perspektíva kell ahhoz, hogy valaki [Szekfű] a gyarlóságok minden részletét összeszedje, és azt mondja: íme, ez Rákóczi! Furcsa csillagászati tudomány az, amely a Napnak csak a foltjait tanulmányozva, azokat teljes összefüggésükben úgy mutatná be, hogy: íme, ez a Nap.”¹¹⁷ Szerze az országban további ünnepeket is rendeztek.¹¹⁸

Az ünnepek mellett Rákóczi nimbuszát erősítő egyéb kezdeményezések is történtek; például sorra jelentek meg a róla szóló (és a nemzeti-romantikus történetírás jegyében fogant) könyvek, többek közt Lampérth Géza *A glóriás Rákóczi* című műve. Az az ötlet is felmerült, hogy a kirakatokban nagyobb számban jelenjenek meg ezek a művek, a bevétel egy részéből pedig egy Rákóczi-intézményt állítsanak fel.¹¹⁹

A *Magyarország* április 3-i számában pályázatot hirdetett egy új Rákóczi-mű megírására: „...kétezerkoronás pályadíjat tűz ki olyan, feltétlenül tudományos becsű mű megírására, amely Rákóczinak bujdosásban eltöltött életét ismerteti, különös tekintettel a bécsi udvarhoz való viszonyára: a körülötte titokban alkalmazott kémeknek és hasonló bérenceknek szerepére, jelentéseikre és ezek tartalmának valóságára, úgyszintén a Szekfű-könyv által a fejedelem ellen fölhozott vádakra és rágalmakra.”¹²⁰ Mind a budapesti szoborra, mind pedig a pályázatra számos felajánlás érkezett a *Magyarország* szerkesztőségéhez a legkülönfélébb társadalmi hovatartozású magán személyektől.¹²¹

¹¹⁴ *A Rákóczi-mozgalom*. Magyarország, 1914. április 4. 7.

¹¹⁵ *Országos Rákóczi-ünnep*. Apponyi Albert gróf Kassán. Az Újság, 1914. május 3. 6.

¹¹⁶ *Kassai Napló* (1914. május 3. 1.); *Kassai Közlöny* (1914. május 3. 1.), *Kassai Újság* (1914. május 3. 2.), *Felvidéki Újság* (1914. május 3. 1.)

¹¹⁷ Erdész (szerk.): *Márki Sándor naplói III.*, 412–413. (1914. május 2-i bejegyzés)

¹¹⁸ Budapesten a Katolikus Népszövetség (*Magyarország*, 1914. május 6. 6.), Balassagyarmaton (*Magyarország*, 1914. május 7. 6.), Lugoson az állami főgimnázium tanulói, Cegléden az iparos ifjak önképző egyesülete (*Magyarország*, 1914. május 8. 8.), Petrosényban (*Magyarország*, 1914. május 15. 8.), Szentgotthárdon a Magyar Asztaltársaság és a magyar királyi állami főgimnázium (*Magyarország*, 1914. május 26. 13.), Rozsnyón (*Magyarország*, 1914. május 27. 12.), Tordán (*Magyarország*, 1914. május 14. 8.) stb.

¹¹⁹ *A Rákóczi-mozgalom: Indítványok*. Magyarország, 1914. április 16. 5.

¹²⁰ *„Magyarország” Rákóczi-pályázata*. Magyarország, 1914. április 3. 1.

¹²¹ A teljesség igénye nélkül néhány példa: Névery Ilonka nagyszalontai nevelőnő (*Magyarország*, 1914. április 18. 4.), Papp Ferenc Oklándról (*Magyarország*, 1914. április 22.), Papp Amália Pápáról (*Magyarország*, 1914. április 17. 6.), Balikó János Budapestről (*Magyarország*, 1914. május 15. 8.), Galanthay Pál postatakarékpénztári számtanácsos (*Magyarország*, 1914. május 16. 6.), Pál Gyula Oklándról (*Magyarország*, 1914. május 19. 13.), Boór Aladár Sopronból és Borsu Árpád Galántáról (*Magyarország*, 1914. május 31. 10.), Furcsik János görögkatolikus tanító (*Magyarország*, 1914. május 26. 13.).

Szintén több magánszemély, illetve testület küldött tiltakozó sorokat a szerkesztőségekbe, egy székesfővárosi tanító, Magyar Adolf például kollégáival együtt rendkívüli közgyűlést indítványozott, arra hivatkozva, hogy a „*Magyar nemzet története*” című tankönyv tartalma ellentmond Szekfű könyvének.¹²² De említhetnénk továbbá Karpinecz Emil felszólalását Rákóczi mellett a Görögkatolikus Tanítóegyesület hivatalos lapjában.¹²³

A kormány és az Akadémia válasza

Érdekes megvizsgálni, hogy mindekre reagált-e kormány, és ha igen, hogyan. A szerzőt és a könyvet ért támadások hatására a kormány (legalábbis a sajtóban) igyekezett elhatárolni magát „a kegyeletsértő merénylettől”, ahogy a *Magyarország* cikke írta.¹²⁴ A tömegnyomásra a kormánylapok is pálcát törtek a könyv és szerzője felett. A *Budapesti Hírlap* például korábban a mű mellett állt ki, de az olvasói levelek hatására végül vezércikkben fordult el-lene, olvasható a *Magyarország A Rákóczi-gyalázás ellen az egész ország megmozdul* című cikkében.¹²⁵ Pedig korábban a kormány német lapjának számító *Pester Lloyd* többhasábos vezércikkben méltatta a művet.¹²⁶ A *Pester Lloyd* kérdéses cikkét (*Der entgötterte Rákóczi*) a *Magyarország* is említi azzal a megjegyzéssel, hogy „pártpolitikai érdekből” jelent meg itt – többhasábos formában és a politikai vezércikkek helyén.¹²⁷ Később azonban a *Pester Lloyd* változtatott az álláspontján, „most még azt is letagadja, hogy megdicsérte s azt mondja, hogy csak úgy ismertette, mint az akadémia többi kiadványait”.¹²⁸

Az erősen ellenzéki *Magyarország* radikálisan fogalmaz: „A nemzeti szellem ébredése fakadt Szekfű Gyulának Rákóczi-gyalázó könyvéből [...] A munkapárti kormányra persze nagyon kellemetlen ez az új nemzeti mozgalom. Ezt a kormányt egyenesen minden nemzeti érzés és nemzeti törekvés elfojtása végett hívták életre. [...] Fölvette hát a harcot a Rákóczi-gyalázással szemben megindult nemzeti mozgalom ellen is.” Ez az interpretáció ugyan vitatható, azonban azt már objektívebb megállapításnak fogadhatjuk el, hogy „A törvényhatóságokban a kormány emberei mindenütt a Rákóczi-gyalázó könyv megbélyegzése ellen foglaltak állást.”¹²⁹

Április elején nagy számban postáztak (főleg ellenzékieknek, illetve ilyen elkötelezettségű szerkesztőségeknek) a Szekfű-könyv mellett kiálló, névtelen füzeteket. „Ismeretlen tettesek sok ezer példányban küldenek szét mindenfelé az országban külön lenyomatban nyilatkozatokat, amelyekben egyes állami alkalmazásban lévő tudósok a könyv védelmére kelnek” – írja a *Magyarország*,¹³⁰ de említést tesz róla több más újság, például a *Pesti Hírlap* is.¹³¹ E füzetek ellen több felszólalás is olvasható Márki cikkgyűjteményében, például a

¹²² *A Rákóczi-mozgalom. Tanítók Szekfű könyve ellen.* Magyarország, 1914. május 5. 7.

¹²³ *Szekfűké veresége. A Rákóczi-mozgalom. A ruthének tanítói Rákócziért.* Magyarország, 1914. május 7. 7.

¹²⁴ *Rákóczi és a Tisza-rendszer: Mosakodik a kormány – Mozgalom a Rákóczi-gyalázók ellen.* Magyarország, 1914. március 27. 9.

¹²⁵ *A Rákóczi-gyalázók ellen. Az egész ország megmozdul.* Magyarország, 1914. március 29. 9.

¹²⁶ *Rákóczi és a Tisza-rendszer: Mosakodik a kormány – Mozgalom a Rákóczi-gyalázók ellen.* Magyarország, 1914. március 27. 9.

¹²⁷ *A Rákóczi-mozgalom. „Tudósok” Szekfű ellen.* Magyarország, 1914. április 30. 9–10.

¹²⁸ *A Rákóczi-gyalázók ellen.* Magyarország, 1914. március 29. 9.

¹²⁹ *A kormány a Rákóczi-mozgalom ellen.* Magyarország, 1914. április 8. 5.

¹³⁰ *A Rákóczi-mozgalom.* Magyarország, 1914. április 7. 7.

¹³¹ *A Szekfű-ügy legújabb eseménye.* Pesti Hírlap, 1914. április 7. 9.

függetlenségi párt pozsonyi elnöke, Szappanos Lajos is így tett.¹³² Májusban pedig Korniczky Dezsőtől, a *Kossuth Zászló* szerkesztőjétől bűnvádi feljelentés is érkezett a névtelen, valamint a megjelenés helyét és nyomdáját szintén elhallgató röpiratok szerzője ellen, amelyet a *Magyarország* publikált. A feljelentés „a sajtóról intézkedő 1914. évi XIV. tc. 24. paragrafusa értelmében az ismeretlen tettesnek ez a bűncselekménye vétséget képez és a 25. paragrafusa második pontja alapján a tettes egy hónapig terjedhető fogházzal és 100 koronától 1000 koronáig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő”. A feljelentőt saját vallomása szerint „a hazafias kötelesség” motiválta.¹³³

Térjünk át az Akadémia állásfoglalására! Maga a könyv megjelentetése is komoly vitákat gerjesztett; az általam áttekintett sajtóforrásokban több helyütt, például a fentebb már tárgyalt Ballagi-beszédet követően az Akadémián is felmerült ez a probléma. Az erősen bíráló beszéd után ugyanis Concha Győző elnök a teljes felelősséget a szerzőre hárította, és csak annyiban ismerte el az Akadémia vétségét, hogy az „megbízott könyvkiadó-bizottságának előadójában, az előadó érzékelésében és ítéletében”. Erre Ballagi megerősítette, hogy a kiadás minden bírálat nélkül történt, és ez véleménye szerint „minden akadémiai eszmének kigúnyolása [...] Hogy legyen tekintélye, ha maga se tudja, hogy mit ad ki?” Azt is hozzátette, hogy ha a könyv magánkiadásban jelent volna meg, semmi kifogással nem élne ellene.¹³⁴

Az Akadémia hivatalos állásfoglalása eleinte Szekfű mellett szól: „...tegnapelőtti ülésén hivatalosan kijelentette, hogy a Szekfű, császári fogalmazó könyvében nem gyalázta Rákóczit.”¹³⁵ Csupán annyit ismertek el, hogy „túlságosan hűvösen áll hősével szemben, és nincs kellő érzéke egy nemesszívű és fennkölt szellem férfiúi szerencsétlensége iránt”.¹³⁶

A sajtóban arról is találunk tudósítást, hogy az Akadémia megakadályozta, hogy a testület színe előtt a könyvet bíráló felolvasás hangozzék el, ugyanis Gieswein Sándor prelátus közbenjárására ez történt Landauer Béla tervezett felolvasásával. Az indoklás szerint „egy tudományos társulatban csak e társulat nivójának megfelelően megírt munka” hangozhat el.¹³⁷ Ballagi hasonló tárgyú (fentebb már sokszor idézett) beszédét csupán elhalasztották. A beszédet ugyanakkor a *Magyarország* három részletben teljes egészében közölte. Már ez is jelzi a kortársak szemében ezen előadás fontosságát, és jól példázza a Szekfű-vita főbb pontjait és a közhangulatot. A *Magyarország* már 1914. április 18-i cikkében jelezte, hogy Ballagi akadémiai beszédre készül Szekfű könyve témájában. Nyilatkozatában Ballagi az Akadémiát tartja hibásnak, Szekfűt mentegeti „fiatalsága, tájékozatlansága és történelmi látóköre teljes hiánya”. Magát a művet nem tartja tudományos értékű munkának, és éppen ezért kérvényezni fogja a visszavonását.¹³⁸ Az április 20-ára tervezett beszédet azonban egy (a hivatalos eljárásrend szerint mindig elsőbbséget élvező) székfoglaló miatt elhalasztották.¹³⁹

Végül május 12-én Ballagi megtarthatta beszédét. A *Budapesti Hírlap* tanúsága szerint „Színing megtelt az ülésterem. Ahol más alkalommal csak az egyik oldal padsoraiban szótkak sűrűbben ülni, ott a tegnapi ülésen annyian szorongtak, hogy még a padok közti átjárók is telve voltak akadémikusokkal.” E nagy érdeklődést néhányan a tudomány iránti szeretettel magyarázták, mások viszont a Szekfű-ellenes hangulatot emlegették. A cikk szerzője

¹³² *A Rákóczi-mozgalom: Válasz a Szekfű-plaidoyer-re.* Magyarország, 1914. április 10. 7.

¹³³ *Bűnvádi feljelentés Szekfű védői ellen. A Rákóczi-mozgalom.* Magyarország, 1914. május 15. 7–8.

¹³⁴ *Ballagi Aladár a Szekfű-könyvről. Előadás az Akadémián.* Magyarország, 1914. május 13. 8.

¹³⁵ *Gyalázta-e Szekfű Rákóczit?* Magyarország, 1914. április 2. 5.

¹³⁶ *A „Magyarország” Rákóczi-pályázata.* Magyarország, 1914. április 3. 1.

¹³⁷ *A Rákóczi-mozgalom.* Magyarország, 1914. április 25. 9.

¹³⁸ *Elégtétel Rákóczi szellemének.* Magyarország, 1914. április 18. 8.

¹³⁹ *A Rákóczi-mozgalom.* Magyarország, 1914. április 19. 5.

azonban úgy vélte, hogy „a magyar nemzeti érzés, a magyar hazafiság csődítette az embereket, mert nemzeti létünkkel egyik sokat szenvedett tragikus hősről, a nagy fejedelemről, II. Rákóczi Ferencről volt szó”.¹⁴⁰ Ballagi főbb vádpontjait már tárgyaltam, itt most csak a zárszóra szeretnék külön kitérni. E záró szavak ugyanis egyértelműen elítélőek; amellet érvelt az előadó, hogy Szekfű könyve sokkal inkább tükrözi Szekfű meggyőződéseit, mintsem a fejedelemét. „Az ő arcképe ez a munka. Látjuk olvasmányait, egész gondolkodását és legszemélyibb indulatait, a nevek elé tett jelzőkről pontosan megmondhatjuk, minő viszonyban van az általa idézett, most is élő írókkal, látjuk elfogultságát, szemünkbe szökik pártállása. Csak Rákócziból nem találunk művében, e külső vonatkozásokon kívül egyetlenegy igaz vonást sem. Az ily munka történettudományi szempontból értéktelen, mert ellentétben van a történetírás kétezer esztendővel ezelőtt kimondott és ma is érvényben levő amaz alapelvével: *Historia est finis veritas, nec ostentationi sed fidei veritatisque historia componitur* (A történelem célja az igazság és nem tüntetés végett, hanem hűség és igazság okáért kell azt megírni).”¹⁴¹ A *Magyarország* tanúsága szerint Ballaginak nemcsak a beszéd napján volt sikere, hanem utána is, „az országban mindenhonnet számos üdvözlést kapott”.¹⁴²

Ezek az Akadémián belül elhangzó felszólalások (vagy felszólalási tervek) jól példázzák, hogy a hivatalos állásfoglalás felszíne alatt magukat az akadémikusokat is megosztotta a könyv. Néhány akadémikus, név szerint Angyal Dávid, Békefi Remig, Fejérpataky László, Károlyi Árpád, Melich János, Riedl Frigyes, Tagányi Károly és Takáts Sándor azt a javaslatot tette, hogy „mentő nyilatkozatot kellene kibocsátani s azt ismert és ismeretlen nevű tudósokkal, történészekkel s más személyiségekkel tömegesen aláíratni, hogy ilyenmódon is bebizonyíthassák, hogy a Szekfű-féle Rákóczi-könyv ellen emelt kifogások tisztán csak pártcél érdekében születtek meg”. Más aláírókat azonban, a *Magyarország* cikkének tanúsága szerint, nem sikerült megnyerniük az ügynek.¹⁴³

Érdekes mellékszálát rajzolnak ki az Akadémia elnökének, Berzeviczy Albert „eltűnésével” kapcsolatos cikkek. A *Magyarország* április 2-i száma, amikor beszámol a budapesti egyetemisták tiltakozó üléséről, Polónyitól a következő szavakat idézi: „...az Akadémia elnöke mostanában jónak látja távol lenni a fővárostól, valami torokbetegség címén” – sugallva, hogy talán a felelősségvállalás elől próbál kitérni. Később még egyértelműbb az állítás: „A kitűnő elnöknek most is hörghurutja támadt. A Szekfű-féle levéltári labdacok támadták meg annyira gyöngye hangszálait, melyek már itthonléte alatt annyira elfátyolozták a hangját, hogy egyetlen bátor és őszinte szó nem tudta ajkait elhagyni.”¹⁴⁴ Maga az érintett április 11-én reagált a vádakra a *Budapesti Hírlap* hasábjain: „...külföldi utazásom már március közepén volt [...] kitűzve [...] semmiképp sem lehetett a Szekfű-ügy fölkavarásának következménye.” Megítélése szerint az egész ügy „tisztán személyek ellen irányult politikai hátszavá fajult el”.¹⁴⁵

A *Magyarország* május 7-i száma tudósít arról, hogy Szekfű ajánló (Károlyi, Takáts, Angyal) végül visszavonták ajánlásukat, amit az ellenzéki lap „a tudományos igazság és a hazafias gondolkodás győzelmének” titulálta.¹⁴⁶ Az eseményre május 5-én Márki is reagál naplójában azzal a hírrel, hogy az Akadémia nagyhéten „Apponyi és Andrássy állítólag azzal

¹⁴⁰ *Még egyszer Szekfűről*. Budapesti Hírlap, 1914. május 13. 1.

¹⁴¹ Ballagi Aladár „A száműzött Rákócziról”. *Akadémiai felolvasás*. Magyarország, 1914. május 20. 5.

¹⁴² *A Rákóczi-mozgalom. Ballagi Aladár üdvözlése*. Magyarország, 1914. május 20. 11.

¹⁴³ *A Rákóczi-mozgalom. Mentőakció Szekfű érdekében*. Magyarország, 1914. április 24. 7.

¹⁴⁴ *Berzeviczy Albert eltűnt*. Magyarország, 1914. április 2. 6–7.

¹⁴⁵ *A Szekfű-ügy. Levél a szerkesztőhöz*. Budapesti Hírlap, 1914. április 11. 4.

¹⁴⁶ *Szekfűék veresége. A Rákóczi-mozgalom*. Magyarország, 1914. május 7. 6.

az elhatározással jöttek a választásokra, hogyha Szekfű Gyulát [...] éppen be is választják, akad[é]miai tagságukról lemondanak”. Végül erre nem került sor.¹⁴⁷ Szemléletes, hogy ugyanezen az ülésen a Szekfűt támogató Angyal „izgatással” vádolta Márkit, aki szerint épp ellenkezőleg, az ő cikkei nélkül még rosszabb lett volna Szekfű helyzete országszerte, de különösen Kolozsvárott. A könyv elleni támadások vezéralakjának számító Ballagi Márkit a „pártnak tett szolgálataiéért” dicséri – amitől egyébként, legalábbis a naplója tanúsága szerint, Márki igyekezett távolságot tartani.¹⁴⁸

Később azonban a vita új hullámokat vetett; nagy port vert fel 1915-ben az a tény, hogy Szekfű az előző év tavaszán sikerrel folyamodott a budapesti tudományegyetemhez magántanári habilitációért.¹⁴⁹ Ez annyira felháborította Sággy Gyulát, hogy interpellációt vitt a témában a képviselőház elé. A *Magyarország* maliciózan tudósít: „...fölháborodást keltett az a tény, hogy Magyarország kultuszminisztere [Jankovich Béla] Rákóczi nagy szellemének védelmére se talált egy szót sem. Sőt mintegy fitymálva jelentette ki, hogy a tudomány szabadsága mentelmi jogot biztosít Szekfűnek arra nézve, hogy hasonló munkákat írjon.”¹⁵⁰

Az 1914-ben történtek lépések arra is, hogy a külföld felé is népszerűsítsék Szekfűt és könyvét, például egy a kormány által évi 40 ezer koronával támogatott *Ungarische Rundschau*-ban megjelent cikk révén, de terveztek egy közleményt a kormánynak szintén elkötelezett francia lapban (*Revue d'Hongrie*) is. Mindkét lap feladata az volt, hogy a magyar tudományos eredményeket külföldön ismertté tegye.¹⁵¹ Országon belül pedig egy második kiadással is próbálkoztak, először a Franklin Társulatnál, de a kiadó feltételhez kötötte a megjelenést: Szekfű „hagyja ki könyvéből mindazokat a részleteket, melyek szubjektív jellegűek”, s amelyekről az akadémiai nyilatkozatok is megállapították, hogy „sértők Rákóczi emlékére nézve”. Szekfű ezt nem tette meg, és mivel más kiadójelöltek is hasonló feltételeket támasztottak, a második kiadásra ekkoriban nem került sor.¹⁵²

Szekfű nyilvános reagálása

A vitában – ahogy fentebb is láthattuk – maga Szekfű sem maradt hallgatag az őt érő vádakkal szemben. A *Magyarország* első reakciónak a – korábban már említett – Stéfán Ágost rahói ügyvéd soraira levelezőlapon adott választ tekinti, amely így hangzik: „A Tiszavölgy 1914. március 18-iki számát köszönettel kézhez vettem, nagy érdeklődéssel elolvastam s mivel látom belőle, hogy az ott tárgyalt könyvem nem méltóztatott elolvasni, bátor vagyok illő tisztelettel figyelmeztetni, hogy könyvem bármely könyvkereskedő útján megrendelhető. Kiváló tisztelettel. Bécsben, 1914. március 23. Szekfű Gyula dr. sk.”¹⁵³

Ha csak a nagyobb lélegzetvételű munkákat vesszük számításba, akkor az *Akadémiai Értesítő* mellékletében közölt „*Felelet a száműzött Rákóczi dolgában*” című írását tekinthetjük első válasznak: „...ma már szinte az egész magyar sajtó egyértelemmel azon fáradozik, hogy A száműzött Rákóczi c. munkámat hazaáruló, Rákóczi-gyalázó könyvként tüntesse fel és bélyegezze meg egész Magyarország nagy nyilvánossága előtt.” Meggyőződése szerint nem

¹⁴⁷ Erdész (szerk.): *Márki Sándor naplói III*, 413–414. (1914. május 5-i bejegyzés)

¹⁴⁸ Erdész (szerk.): *Márki Sándor naplói III*, 413–414. (1914. május 5-i bejegyzés)

¹⁴⁹ Pesti Hírlap, 1915. október 27. 12.

¹⁵⁰ A Szekfű-ügy a képviselőházban. Sággy Gyula interpellációja. Magyarország, 1916. január 13. 6.

¹⁵¹ Szubvencionált Rákóczi-gyalázás. „Friedrich Riedl, Ludwig von Thallóczy és Gustav von Heinrich” újabb akná. Magyarország, 1914. május 16. 5–6.

¹⁵² A Szekfű-könyv csődje. A Rákóczi-mozgalom. Magyarország, 1914. május 19. 12.

¹⁵³ A Rákóczi-gyalázás ellen. A megsértett Szekfű. Magyarország, 1914. március 29. 10.

sokan olvasták támadói közül sem a könyvét: „...ha könyvem már nem is, e rövid Feleletet talán el fogják olvasni lelkiismeretes támadóim” – írja bevezető soraiban.¹⁵⁴

Szekfű gyakorlatilag mindkét általam vizsgált nyilvános válaszában arra a következtetésre jutott, hogy a vádak jelentős része rágalom, amely könyvének eltorzított értelmezéséből vagy szövegkörnyezetből kiragadott félmondatokból, szavakból ered. Külön foglalkozik például a környezetükből kiemelt negatív jelzőkkel („hebehurgya”, „karikatúrai módon egyszerű”, „nevetséges”, „idegrohamokban szenvedő” stb.), amelyek „az összefüggésből kiszakítva a szerző intencióival homlokegyenest ellenkező képet adnak”. Példaként említi a sajtóvitában többször felmerült „nevetséges” jelzőt – valójában nem ő, a szerző ítélte nevetségesnek a fejedelmet, hanem néhány kortársa, például a nagyvezír „nevetett a fejedelem kívánságain”.¹⁵⁵ Az a vád, hogy Rákóczit „nevetséges vén embernek” ábrázolta volna, szerinte szintén csupán az eredeti szövegkörnyezetből kiragadott néhány szó következménye. „A gyermekkirály trónra lépésekor Rákóczi már alig várt élvezetet az élettől, világi örömök hajszolásával nem töltötte többé idejét, 1715-ben, amikortól kezdve útján elkísérjük, már öreg ember volt. Történetünk is egy öreg ember története” – ez a teljes szövegösszefüggés.¹⁵⁶ A kártyabarlang kérdésében tartja fentebb vázolt álláspontját, ugyanakkor örömmel üdvözlöli, hogy „végre itt jelentkezik a történész, az, aki a kútfőkkel is foglalkozik s nemcsak többé-kevésbé üres szöveggel és citátumokkal”.¹⁵⁷ Valamint továbbra is úgy látja, hogy sokan úgy támadják, hogy el sem olvasták a könyvét.¹⁵⁸

Konklúzióként megállapítja: „Én nem gyaláztam Rákóczit. S tudtommal senki sem gyalázta. De mivel akadtak emberek, akiknek Rákóczi-gyalázásra faute de mieux szükségük volt, elővették könyvem s megtalálták a módját, hogy olyan meggyalázó passzusokat olvassanak fel belőle az ország színe előtt, melyek a könyvben nincsenek, s melyek csak az ő kegyeletre és tisztességre képtelen lelkük silány szülöttei. Lelkők rajta! Ítéletet róluk én nem mondok.”¹⁵⁹ Vagyis sejteti, hogy a könyv körül kirobbanó hajszát politikai érdekek motiválták; gyakorlatilag megfordítja az ellenzéki lapok vádját, miszerint az Akadémia a kormány igényeit szolgálja ki.

A *Felelet a száműzött Rákóczi dolgában* (és Szekfű második nyilvános reakciójáról ez szintűgy elmondható) nem nélkülözi a szarkazmust, de ugyanez elmondható a neki adott válaszokról is. Vegyük például a *Magyarország* cikkeit: „...kevés iratot olvastunk, mely hetykébb, hencegőbb hangon lett volna írva.” „Szekfűnek szinte mániájává vált az a rögeszme, hogy könyvét senki sem olvasta el, csak vakon ítélik el.”¹⁶⁰ Nagyjából két héttel később szintén hasonló hangnemben szól a lap: „Szekfű tehát örömmel látja, hogy könyvével szemben nagymértékben növekszik a szimpátia. Úgy látszik, a szimpátia növekedésének tekinti Szekfűt, hogy a nemzet és társadalom tényezői sorra sietnek elítélni munkáját és hogy védelmezőinek száma egyre fogy.”¹⁶¹

Az *Újabb válasz bírálóimnak* című műben Szekfű elsősorban Márki, illetve Ballagi kritikáira reagál; Márki pedig – naplójának tanúsága szerint – úgy ítéli meg, hogy „rám haragszik jobban. Pedig nagyon haragszik.”¹⁶² A szakmai szempontokon túl valószínűleg az is közre-

¹⁵⁴ Szekfű: *Felelet a száműzött Rákóczi dolgában*, 251.

¹⁵⁵ Szekfű: *Újabb válasz bírálóimnak*, 472.

¹⁵⁶ Szekfű: *Felelet a száműzött Rákóczi dolgában*, 253–254.

¹⁵⁷ Szekfű: *Újabb válasz bírálóimnak*, 472.

¹⁵⁸ Szekfű: *Felelet a száműzött Rákóczi dolgában*, 251.

¹⁵⁹ Szekfű: *Felelet a száműzött Rákóczi dolgában*, 258.

¹⁶⁰ *A megátalkodott Rákóczi-gyalázó. Szekfű felelete*. Magyarország, 1914. április 5. 4.

¹⁶¹ *A Rákóczi-mozgalom. Szekfű és az Akadémia*. Magyarország, 1914. április 22. 7.

¹⁶² Erdész (szerk.): *Márki Sándor naplói III.*, 422. (1914. jún. 28-i bejegyzés)

játszhatott Szekfű indulatában, hogy a *Magyarország* 1914. március 29-i számában megjelent cikkében Márki még méltatással szólt róla („az új nemzedék egyik legkitűnőbb készült-ségű historikusa”¹⁶³), és elfogadta, hogy Szekfűnek „ahhoz is joga volt, hogy szembeszálljon a Rákóczi-kultusszal, ha azt túlzottnak találta”¹⁶⁴ Ezzel szemben két héttel később a kolozsvári hallgatók előtt már a „nemzeti érzés elleni”¹⁶⁵ munkáról beszélt; Szekfű szerint „nézetének megváltozása nem magyarázható egyébbel, minthogy a hírlapoktól táplált felháborodás őt is magával ragadta”.¹⁶⁶ Ha történelmi szemmel túl sarkított is ez a kijelentés, valóban érdekes, hogy kisebb ellentmondások észrevehetőek Márki nyilatkozataiban. Igaz, ez akár a sajtó torzításának is betudható, mivel például a március 29-i naplóbejegyzés is utal rá, hogy egy helyi újság „nem elég híven” közölte nyilatkozatát.¹⁶⁷ A teljesség kedvéért azt is meg kell említenünk, hogy már a kérdéses, méltatással kezdődő cikk későbbi szakaszaiban is feltűnnek bíráló hangok, például: Szekfű „minden díszétől megfosztva a legteljesebb pongyolában mutatja be”¹⁶⁸ a fejedelem alakját.¹⁶⁹

A száműzött Rákóczihoz hasonlóan Szekfű feleletének megjelenési körülményei is vitára adtak okot; ezt a kérdést Apponyi Albert mint tiszteleti akadémiai tag is vitatta az egyik ülésen. Szekfű ugyanis nem volt tagja az Akadémiának, ennek ellenére mégis az *Akadémiai Értesítő* közölte a támadásokra adott feleletét, amelyet Apponyi lekicsinylően „polémiának” nevez. Az értesítő szerkesztéséért felelős Heinrich Gusztáv főtítkár azzal védekezett, hogy nem magában az értesítőben, hanem csupán annak mellékletében jelent meg.¹⁷⁰ E magyarázatban Apponyi „legnagyobb sajnálatára a legkisebb megnyugvást sem találta”, és hozzátette: „Az Akadémia természetével, céljával nem egyeztethető össze és ennek folytán az akadémiai kiadványok kellékeinek nem felelhet meg, hogy bármi kerülő úton is a pártpolitikába beleártsa magát és egyes pártok és irányok ellen ilyen kifakadásokra ragadtassa magát.”¹⁷¹

Összegzés

Szekfű egyik védője, Riedl Frigyes Szekfűnek írt egyik levelében így jellemzi a vitát: „A most dühöngő vita fő oka az, hogy könyve rendkívül elmérgesedett politikai pártélet kerékfogai közé került. Azt hiszik, hogy fegyvernek lehet használni a kormány ellen.”¹⁷² Az általam nagy számban, részletesen idézett cikkek meggyőződésem szerint ezt szemléletesen illusztrálják. Tanulmányomban arra kívántam rámutatni, milyen veszélyekkel jár, ha a történelmi munkák értékelésébe aktuálpolitikai szempontok keverednek, bármilyen politikai elvek jegyében történjék is az.

¹⁶³ Márki Sándor: *A száműzött Rákóczi. (Szekfű Gyula könyve)*. Élet, 1914. március 29., hivatkozik rá: Szekfű: *Újabb válasz bírálóimnak*, 453.

¹⁶⁴ Szekfű: *Újabb válasz bírálóimnak*, 451.

¹⁶⁵ Szekfű: *Újabb válasz bírálóimnak*, 452.

¹⁶⁶ Szekfű: *Újabb válasz bírálóimnak*, 454.

¹⁶⁷ Erdész(szerk.): *Márki Sándor naplói III.*, 408. (1914. március 29-i bejegyzés)

¹⁶⁸ Márki Sándor: *A száműzött Rákóczi. (Szekfű Gyula könyve)*. Élet, 1914. március 29. 388.; vö. Monostori: *A száműzött Rákóczi sorsa*, 122–123.

¹⁶⁹ Márki írása március 15-én született, és ezt közölte az *Élet* március 29-én. Monostori: *A száműzött Rákóczi sorsa*, 122.

¹⁷⁰ *Szekfű és az Akadémia*. Budapesti Hírlap, 1914. április 28. 5.

¹⁷¹ *A Rákóczi-mozgalom. Az Akadémia és a Szekfű-könyv*. Magyarország, 1914. április 29. 6.

¹⁷² Idézi: Lackó Miklós: *Szekfű-problémák*. In: uő: *Korszellem és tudomány 1910–1945*. Budapest, 1988. 34., vö. Monostori: *A száműzött Rákóczi sorsa*, 116.